

שיעור כט

מרחיקין את האילן מן העיר

(בבא בתרא כד ע"ב)

הקדמה

- א. תלמוד ירושלמי - משום שעומד ומאפיל או משום שניאו רע
- ב. תלמוד בבלי - משום נויי העיר, והיזקא דרבים
 1. משום נויי העיר
 2. "קוצץ ונותן דמים... שאני היזקא דרבים"
 - ג. בערי ארץ ישראל או גם בערי חוץ לארץ?
 1. בערי ארץ ישראל
 2. גם בערי חוץ לארץ
 - ד. בחוץ לארץ - הרחקת נזיקין, בארץ ישראל - גם נויי העיר
 - ה. מרחב פתוח מחוץ לערים כיום

הקדמה

בפרק שני בבבא בתרא יש ארבע משניות שבהן הלכות שעניינן: "מרחיקין... מן העיר":

משנה ה: ...מרחיקין את השוכך מן העיר חמשים אמה.

משנה ז: מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה...

משנה ח: מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה...

משנה ט: מרחיקין את הנבילות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמשים אמה.

חלק מההלכות מופיעות גם בתוספתא (בבא בתרא א) ושם יש הלכות נוספות:

הלכה ז: מרחיקין את השוכך מן העיר חמשים אמה.

הלכה ט: וכן היה ר' יוסי אומר: מרחיקין את הדבורים מן העיר חמשים אמה, כדי שלא ינשכו את בני אדם. ר' אליעזר אומר: מגדל דבורים כמגדל כלבים.

הלכה י: ר' נתן אומר: מרחיקין את הכבשונות מן העיר חמשים אמה, ואת האילן מן העיר עשרים וחמש אמה. וכשם שמרחיקין מן העיר כך מרחיקין מבורות משיחין וממערות, וכשם שמרחיקין מכולן כך מרחיקין מן הקברות. **הלכה יא:** קבר שהקיפתו העיר בין מארבע רוחות בין משלש רוחות בין משתי רוחות זו כנגד זו יתר מחמשים אמה לכאן ומחמשים אמה לכאן אין מפנין אותו, פחות מיכן מפנין אותו.

כל הקברות מתפנין חוץ מקבר המלך ומקבר הנביא. ר' עקיבא אומר: אף קבר המלך וקבר הנביא מתפנין. אמרו לו: והלא קברי בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלם ולא נגע בהן אדם מעולם? אמר להן: משם ראייה, מחילה היתה שם והיתה מוציאה טומאה לנחל קדרון.

בכל ההלכות הללו מדובר על הרחקות נזיקין, כגון: נזקי ריח, נזקי רכוש ונזקי גוף.

בדברים להלן נתמקד בעיקר במשנה ז, וממנה נלמד גם על המשניות האחרות. להלן המשנה בשלמותה (ב, ז):

מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה - חמשים אמה. אבא שאול אומר: כל אילן סרק - חמשים אמה. ואם העיר קדמה - קוצץ ואינו נותן דמים, ואם אילן קדם - קוצץ ונותן דמים, ספק זה קדם וספק זה קדם - קוצץ ואינו נותן דמים.

כאמור לעיל, בתוספתא (א, י) הובא דין הרחקת האילן מן העיר בשמו של ר' נתן:

ר' נתן אומר: מרחיקין את הכבשונות מן העיר חמשים אמה, ואת האילן מן העיר עשרים וחמש אמה.

לא נזכרה בתוספתא הרחקה של חרוב ושקמה, לא נזכרו דברי אבא שאול, וכן לא נזכרו ההלכות אם האילן קדם לעיר או להפך.¹

א. תלמוד ירושלמי - משום שעומד ומאפיל או משום שניאו רע

בתלמוד הירושלמי (ב, ז) הובאו שני פירושים לרישא של המשנה:

1 הרחקה של אילן, וכן של חרוב ושקמה, נזכרת גם לקמן משנה יא ויג, וכן בתוספתא א, יג. דברים מאבא שאול על כל אילן סרק נזכרים גם במשנה יג.

משם שעומד ומאפיל או משם שניאו רע. מה מפקה מביניהון? היה עומד בתוך שלו. אין תימר משם שעומד ומאפיל - בתוך שלו מותר, ואין תימר משם שניאו רע - אפילו בתוך שלו אסור.

שני הסברים מדוע מרחיקים את האילן מן העיר: א. מפני שענפיו של האילן מרבים צל, והצל מאפיל על בני העיר; ב. עץ בעל ענפים פוגע בנוי העיר. הירושלמי דן בנפקא מינה בין שני הטעמים - היזק או נוי? והתשובה היא: "היה עומד בתוך שלו", כשהאילן עומד בתוך אדמתו. אם הטעם שמרחיקים את האילן הוא משום שעומד ומאפיל ובכך נגרם נזק לתושבי העיר, אזי בתוך שטחו מותר כי הבעלים רוצים בהאפלה. ואם נאמר שמרחיקים משם ש"ניאו רע" אפילו בתוך שלו אסור, כי אילן בעל ענפים פוגע בנוי העיר. מפרשי הירושלמי מסבירים ששני הפירושים נכונים, אם כי יש נפקא מינה ביניהם. על פי הרשב"א (כד ע"ב; הובא בנימוקי יוסף יג ע"א בדפי הרי"ף) יש להציע נפקא מינה נוספת. אם מדובר על נזק הרי שבני העיר יכולים למחול, אך אם מדובר על נוי העיר, אינם יכולים למחול. אמנם הרשב"א לא כתב את דבריו בהקשר לירושלמי.

ב. תלמוד בבלי - משום נוי העיר, והיזקא דרבים

1. משום נוי העיר

בבבלי (כד ע"ב) הסביר עולא את דברי המשנה:

מאי טעמא? אמר עולא: משום נוי העיר.

דברי עולא תואמים לנימוק שהובא בירושלמי: "שניאו רע". רש"י במשנה הסביר את דברי עולא בפן החיובי: "לפי שנוי לעיר כשיש מרחב פנוי לפניה". עוד הסביר רש"י במשנה מדוע חרוב ושקמה יש להרחיק חמישים אמה - כי "ענפיהם רבים", ולפי אבא שאול יש להרחיק כל אילני סרק גם כן חמישים אמה כי "גנאי הוא לעיר". רבנו גרשום כתב: "אמר עולא משום נוי העיר. שיהיה משוייר מישור יפה סמוך לעיר בלא שום עיכוב". רבנו גרשום הסביר גם מדוע "בחרוב ובשקמה חמישים אמה - משום דאיכא תרתי לריעותא. חדא דאין פירותיהן שוין כלום, ועוד שענפיהן מרובין משאר אילנות". חרוב ושקמה הם עצי פרי אך פירותיהם לא חשובים כל כך, ונוסף על כך יש להם ענפים רבים והם מאפילים.

על נימוקו של עולא הקשתה הגמרא ממשנה ממסכת ערכין (ט, ח):

ותיפוק ליה ד"אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה?"

לא צריכא, לר' אליעזר דאמר: עושין שדה מגרש ומגרש שדה, הכא משום נויי העיר לא עבדינן. ולרבנן נמי דאמרי: אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, הני מילי זרעים, אבל אילנות עבדינן, והכא משום נויי העיר לא.

הגמרא הקשתה מדוע נימק עולא את דין המשנה ב"נויי העיר", שהמרחק הוא עד כ"ה אמה, הרי יש להרחיק מהעיר אלף אמה, כאמור בתורה (במדבר לה, א-ה):

צו את בני ישראל ונתנו ללויים מנחלת אחזתם ערים לשבת ומגרש לערים סביבתיים תתנו ללויים.

והיו הערים להם לשבת, ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חיותם. ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה... והעיר בתוך, זה יהיה להם מגרשי הערים.

אלף האמות הפנימיות הן למגרש, שטח פנוי ללא בתים וללא נטיעות. האלף החיצונית או האלפיים החיצונית הן לשדות ולמטעים.² אסור לשנות ולעשות ממגרש שדה ומשדה מגרש.

הגמרא בשלב זה מבינה ששדה הכוונה שיש בו זרעים או עצים, ואם כן צריך להרחיק את האילן אלף אמה ולא רק כ"ה אמה. תשובת הגמרא היא שדברי עולא נועדו לנמק את המשנה לפי רבי אליעזר, שאמר: "עושין שדה מגרש ומגרש שדה", משום שהוא סובר שהלאו נאמר דווקא בערי הלויים, ואילו בערי ישראל מותר לשנות. אשר על כן כאן משום נויי העיר צריך להרחיק כ"ה אמה. לא זו אף זו, גם לפי חכמים שאמרו שאין עושים שדה מגרש ולא מגרש שדה, מכל מקום נדרש נימוקו של עולא משום שעכשיו מחדשת הגמרא ששדה נחשב רק אם יש בו זרעים, אבל מותר לנטוע אילן במגרש. לכן גם לפי חכמים משום נויי העיר צריך להרחיק את האילן מן העיר כ"ה אמה.³

2 בעניין זה חלקו רש"י ערכין לג ע"ב והרמב"ם הל' שמיטה ויובל יג, ד. ראה גם משנה סוטה ה, ג.

3 סיכום הדעות השונות בעניין מגרש שדה בערי הלויים ובערי ישראל, ראה רמב"ם הל' שמיטה ויובל, יג, ד-ה, ובמשנה למלך שם, שהאריך לדון במחלוקת תנא קמא ור' אלעזר על בסיס מה שנאמר בסוגייתנו. ראה עוד: שבת הארץ, שם, חלק ג, עמ' 240-243; מו"ד הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, "קדושת ארץ ישראל וירושלים לעתיד לבוא", שיעורים לבבא בתרא, עמ' ריו-ריח (בקצרה: מנחת אברהם, חלק א, עמ' שט), שהסביר מדוע ערי הלויים אסור לשנות לעולם, ובערי ישראל לא כתב שאסור לשנות לעולם.

יש להעיר על שאלת הגמרא, שלכאורה בוודאי בזמן חכמי המשנה ובוודאי בימי עולא שפירש את המשנה, כבר לא היה נוהג דין ערי מגרש, כאמור בתוספתא (סוטה יג, ב [סוטה מח ע"ב]): "משחרב בית המקדש הראשון, בטלה מלוכה מבית דוד, ובטלו אורים ותומים, ופסקו ערי מגרש". רש"י (ד"ה ערי מגרש) כתב: "ערי מגרש - ערי לויים שהטעינו הכתוב מגרשות"⁴. מאז סוף ימי בית המקדש הראשון אין דין הרחקה של ערי מגרש, ואם כן, ברור שהיה צורך לתקן להרחיק אילן לפחות כ"ה אמה. אלא שנראה שבשאלה זו חידדה הגמרא שהדין ברישא של המשנה הוא בארץ ישראל בלבד, אך לא מפני שדין ערי מגרש נוהג באותו זמן. ייתכן שדין ערי מגרש בערי הלויים ובערי ישראל היה הבסיס לתקנה של חכמים כפי שמופיע במשנתנו.

2. "קוצץ ונותן דמים... שאני היזקא דרבים"

בסיפא של המשנה (כד ע"ב) ישנו דיון כאשר האילן והעיר קרובים זה לזה:

ואם העיר קדמה - קוצץ ואינו נותן דמים, ואם אילן קדם - קוצץ ונותן דמים.
ספק זה קדם וספק זה קדם - קוצץ ואינו נותן דמים.

על ההלכה ש"אם העיר קדמה - קוצץ ואינו נותן דמים" שאלה הגמרא:

מאי שנא גבי בור דקתני: "קוצץ ונותן דמים" (משנה ב, יא; כה ע"ב), ומאי שנא הכא דקתני: "קוצץ ואינו נותן דמים"?
אמר רב כהנא: קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא.
ומאי קושיא? דלמא שאני הזיקא דרבים מהזיקא דיחיד!
אלא אי איתמר דרב כהנא, אסיפא איתמר: אם האילן קדם, קוצץ ונותן דמים.
ולימא להו: הבו לי ברישא דמי והדר איקוץ!
אמר רב כהנא: קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא.

הגמרא שאלה: מדוע בנוגע לבור נאמר שאם הבור קדם קוצץ ונותן לו בעל הבור דמים, ואילו כאן כשקדמה העיר לאילן, קוצץ ואין צריכים ליתן לו דמים? רב כהנא תירץ במשל: "קידרא דבי שותפי, לא חמימא ולא קרירא" - קדרה של שני שותפים אינה חמה ואינה קרה, מפני שכל אחד סומך על האחר שהוא יחמם הקדרה, והתוצאה היא שלבסוף מחממים אותה במקצת, ולכן אינה חמה ואינה קרה. הנמשל הוא: פעולה

4 מדוע בטלו ערי מגרש בבית שני? ראה משך חכמה במדבר לה, יג; מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (לעיל הערה 3), עמ' רכג.

שמוטלת על רבים לעשות, כל אחד סומך על חברו ומשתמט מלעשותה. רש"י (ד"ה לא חמימא) הסביר כך:

לא חמימא ולא קרירא - שזה סומך על זה. אף כאן דמי האילן מי יתנס? אם באת להטילם על בני העיר, כל אחד אומר ממני לא יתחילו, ונמצא האילן עומד, והעיר מגונה, ואין זו תפארת ארץ ישראל.

זו הפעם היחידה שרש"י הזכיר שהדין האמור במשנה הוא בארץ ישראל. רש"י בפירושו למשנה הזכיר שהטעם להרחקה הוא משום נוי העיר, אך לא כתב באופן ברור שדין זה אמור בארץ ישראל.

מדוע כתב כאן רש"י "תפארת ארץ ישראל", ולא כתב "נוי" של ארץ ישראל וכמטבע לשונו של עולא? ניתן להסביר שכוונת רש"י היא אחת, ואין הברל בין נוי לבין תפארת.⁵ אך ייתכן שרש"י רצה להסביר משהו אחר. החשש הוא שאנשים יריבו ביניהם על התשלום, והתוצאה שתהיה מכך היא שהעץ יעמוד ולא ייעקר, ואין זו תפארת ארץ ישראל שזו התוצאה בשל המריבה בין האנשים. תפארת היא תיאור של התנהגות אנושית (אבות ב, א): "רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם".⁶

מדברי הגמרא עולה שיש שני נימוקים מדוע יש להרחיק את האילנות שנזכרו במשנה מהעיר: משום נוי העיר ומשום היזקא דרבים. הר"ן (כב ע"ב) אכן כתב שיש שתי סיבות - הרחקת נזקין ונוי העיר:

לענין הרחקת נזקין עשאוהו כשלו וחיבוהו להרחיקן, והרחקת אילן מן העיר נמי משום נוי העיר נגעו בה, שאפי' נטע גרעין ונעשה אילן חייב לקוץ משום נוי העיר.

כך כתב גם הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף יב ע"א ברפי הרי"ף): "והרחקת אילן מן העיר משום נוי [נגעו בה] ובמקומו מזיק". הרחקת נזיקין וגם נוי העיר. ייתכן ששני

5 כך הסבירו הרמב"ן והרשב"א (כאן) את דברי רש"י. ראה בפני שלמה (כאן) שחידד מדוע כאן השתמש רש"י בביטוי "תפארת ארץ ישראל".

6 כאמור בגמרא (יומא פו ע"א): "דתניא 'ואהבת את ה' אלהיך' (דברים ו, ה) - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה. פלוני שלמד תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר' (ישעיהו מט, ג)". ראה עוד: רש"י יומא ע ע"א ד"ה חזותו; גיטין כח ע"ב ד"ה דלא; עבודה זרה יג ע"א ד"ה ומעלה, ועוד.

הדברים הם אחד. היות שהעץ מאפיל על העיר, יש נזק ולכן יש להרחיק, וניתן גם לקצוץ את האילן.⁷

אף על פי שבמשנה נאמר שיש לקצוץ אילן לטובת נוי העיר ולהאפלה הנגרמת כתוצאה מכך, התוספות (כו ע"א ד"ה אנא לא קייצא) כתבו שהדיון בנוגע לקציצת אילנות הוא רק בנוגע לאילן סרק אך לא עצי מאכל. התוספות כתבו זאת בעקבות סידורו של רבא בר חנן לבקשת רב יוסף לקצוץ עץ תמרים בשל הציפורים שהיו מזיקות לגפנים של רב יוסף:

אמר ליה: אנא לא קייצנא, דאמר רב: האי דיקלא דטעיין קבא - אסור למקצייה, ואמר ר' חנינא: לא שכיב שכחת ברי, אלא דקץ תאנתא בלא זימניה, מר אי ניהא ליה ליקוץ.

אך הרמב"ם (הל' מלכים ו, ח) כתב אחרת:

כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה, אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים, לא אסרה תורה אלא דרך השחתה.

הכסף משנה (שם) ציין שהמקור לדברי הרמב"ם שמותר להשחית אילן מאכל "מפני שמזיק בשדה אחרים" הוא המשנה (כה ע"ב):

"מפני שמזיק בשדה אחרים" - בפרק ב' דבתרא תנן "מרחיקין את האילן מן הבור כ"ה אמה ובחורב ובשקמה חמשים אמה... אם הבור קדמה קוצץ ונותן הדמים". הרי דקתני קוצץ. וליכא לאוקומה באילני סרק דוקא, דהא חרוב ושקמה לאו אילני סרק נינהו.

7 מהריטב"א (כד ע"ב) משמע לכאורה אחרת: "מתני' מרחיקין את האילן וכו'. והא נמי דברי הכל היא, ולא משום נזקין, אלא משום נוי העיר". לדבריו, יש רק סיבה אחת לדין והנימוק מוסכם על הכול: נוי העיר, ולא משום נזיקין. אמנם היה מקום להציע שכוונת הריטב"א להסביר מדוע יש להרחיק את האילנות הללו מהעיר - משום נוי העיר, אך זו עדיין אינה סיבה מספקת לקצוץ אילנות. האזכור של "היזקא דרבים" נזכר בדיון של הגמרא על הסיפא של המשנה שבה נאמר שיש לקצוץ את האילנות הללו. אך הריטב"א על המשנה הבאה: "מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה..." חידר את ההבדל בין המשנה בעניין הרחקת אילן שעניינה נוי העיר, לבין הרחקת גורן מהעיר שעניינה נזיקין. לא ברור מה התייחסותו של הריטב"א לאמור בגמרא בנוגע לקציצת האילנות שזה "היזקא דרבים".

משנה זו עוסקת בהרחקת אילן מבור של חברו, אך קציצת חרוב ושקמה נזכרה גם במשנתנו, ומכאן שניתן לקצוץ גם אילני מאכל. הכסף משנה ציין את סירובו של רבא בר חנן לבקשת רב יוסף, וכתב על כך:

משמע דאיסורא דרב אפילו במזיק בשדה אחרים הוא? לא קשיא דהכי קאמר ליה לדירי דסבירא ליה דסגי בהאי הרחקה לא מיקרי מזיק ואסיר למקצייה. מר דסבירא ליה דבעי הרחקה טפי, שרי למקצייה, ואי ניחא ליה ליקוץ.⁸

ייתכן שמחלוקת תוספות והרמב"ם לפי הכסף משנה, נעוצה כבר במחלוקת התנאים במשנתנו. נראה שאבא שאול חלק על תנא קמא בשתי הלכות: א. לפי אבא שאול "כל אילן סרק" יש להרחיק חמישים אמה, ולפי תנא קמא יש להרחיק עשרים וחמש אמה; ב. מכך שאבא שאול אמר ש"כל אילן סרק" יש להרחיק חמישים אמה ולא אמר אמירה כוללת יותר שכל אילן יש להרחיק חמישים אמה, משמע שהוא חולק על תנא קמא ולדבריו אין להרחיק כלל עצי מאכל, וממילא אין לקצוץ אותם. כאמור הרמב"ם (שם) פסק שמוותר לקצוץ אילן מאכל אם הוא מזיק, וכן פסק כתנא קמא שיש לקצוץ אילן מאכל (הל' שכנים י, א). הרמב"ם נימק את פסיקתו בשל נויי העיר, אך כאמור זה בשל העובדה שכתוצאה מכך יש נזק לעיר שהיא אפלה, וכל ההלכות שם בהלכות שכנים עוסקות בהרחקת נזיקין.

ג. בערי ארץ ישראל או גם בערי חוץ לארץ?

1. בערי ארץ ישראל

עולא נימק שההרחקה היא בשל "נויי העיר", והגמרא השוותה בין הרישא של משנתנו לבין המשנה בערכין. הדבר מלמד על כך שההלכה שבמשנתנו נאמרה רק בארץ ישראל. להלן המשנה במלוואה (ערכין ט, ח; תוספתא ערכין ה, יח):

אין עושים שדה מגרש, ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר, ולא עיר מגרש. אמר רבי אליעזר: כמה דברים אמורים בערי הלויים. אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש, [ולא] מגרש שדה. מגרש עיר ולא עיר מגרש, כדי שלא יחריבו את ערי ישראל.

8 ראה ברברי ר' עקיבא איגר, משנה בבא בתרא פרק ב אות יז. הרמב"ם (הל' שכנים י, א) כתב דומה מאוד לנוסח המשנה, וייתכן שגם לפיו יש להבחין בין אילן סרק לעץ מאכל בהקשר זה. ראה עוד: שו"ת דברי חיים, ב, יורה דעה סי' נד.

רש"י (ערכין לג ע"ב) הסביר כך:

אין עושין שדה מגרש - משום יישוב ארץ ישראל, והיינו חורבן שממעט את הזריעה.

ולא מגרש שדה - שמחריב את נוי העיר.

מגרש אין עושין עיר - שיעשו בו בתים שאין עיר נאה בלא מגרש, וכל שכן שאין עושין עיר מגרש, שאין מחריבין את יישוב העיר.

על פי רש"י הנימוק זהה. אין עושים מגרש שדה מפני נוי העיר.

הרמב"ן בסוגייתנו (כד ע"ב) חידד עוד:

דמעיקרא קא סלקא דעתך משום היזק הוא ואפילו בחוצה לארץ. וכיון שאמר עולא דמשום נויי העיר הוא, פשיטא ליה שאין תקנה זו אלא בארץ ישראל, אבל בחוצה לארץ אין מן הדין שיעכב ולא תקנו בה כלום, הלואי שתינוול בפני יושביה.

וכיון שכן תיפוק לי' משום שאין עושין מגרש שדה, ואעולא מקשינן ולא אגופה דמתני'. וכן כתב רש"י ז"ל (ב"ב שם) הטעם שאין זו תפארת ארץ ישראל, שמע מינה לא אמרו דבר זה אלא בארץ ישראל.

לפי הרמב"ן, היה מקום להסביר שההלכה במשנתנו נאמרה בכל מקום, גם בחוץ לארץ. אך הואיל ועולא הסביר שטעם הדין במשנה הוא משום נויי העיר, מכאן שזה רק בארץ ישראל, כי רק בה יש מקום לתקן תקנה כזאת. אין עניין לתקן תקנות כאלו כדי לשמור על נוי עיר בחוץ לארץ, ו"הלואי שתינוול בפני יושביה".

לאילו יושביה התכוון הרמב"ן - הגויים או היהודים שגרים שם? החתם סופר (בבא בתרא כד ע"ב) הסביר את דברי הרמב"ן:

דחוץ לארץ תינוול. ותינוול פירושו והלואי יעזבו יושביה ויתישבו בארץ ישראל.

"יושביה" - היהודים. עליהם לעלות לארץ, ולכן רוצים שהגלות תינוול ותימאס עליהם. גם הר"ן (כד ע"ב) סבר שהדין הוא רק בערי ארץ ישראל:

ותיפוק לי דאין עושין לא שדה מגרש ולא מגרש שדה.

[א] וא"ת למה ליה למיפרך אדעולא, הוי ליה לפרוכי אמתני'?

[ב] ותו קשיא לישני ליה - מתניתין בחוץ לארץ דלית בה משום אין עושין שדה מגרש?

וי"ל דאי לאו דעולא הוה מצי לשנויי הכי, ומשום הכי לא פריך אמתניתין.
אבל כיון דאמר עולא דטעמא דמתניתין לאו משום היזק הוא, אלא משום נויי
העיר, פשיטא לן דדוקא בארץ ישראל. דאלו בחוץ לארץ לא קפדינן אנוי דידה,
וכיון דבארץ ישראל עסקינן תיפוק לי דאין עושין.

הר"ן שאל מדוע הקשתה הגמרא מהמשנה בערכין בעקבות דברי עולא ולא הקשתה
ישירות על המשנה, וכן היה ניתן לתרץ שהמשנה עוסקת בערי חוץ לארץ? אלא
שמאחר שעולא הסביר שהתקנה היא לא מצד דיני נזקין אלא מצד נוי העיר, אזי היה
מקום להקשות מהמשנה בערכין. בחוץ לארץ אין מקום לתקן בשל נוי העיר.
ראשונים נוספים כתבו שדין הרחקת האילן מן העיר הוא רק בארץ ישראל. הרשב"א
(כד ע"ב) כתב:

מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה, וקא מפרש טעמא בגמ' משום נויי העיר
וכל שהוא משום נוי אין בני העיר יכולין למחול וכדמייתי' עלה אין עושין
שדה מגרש ולא מגרש שדה ומשום נויי ארץ ישראל... מרחיקין את האילן
דאינו אלא משום נויי העיר, וכיון דמשום נוי הוא סתמא דמילתא אינו חייב
להרחיק אלא דוקא בארץ ישראל והיינו דקא מקשה עלה ותיפוק לי דאין עושין
שדה מגרש ולא מגרש שדה, וכן כתב רש"י ז"ל הטעם שאין זו תפארת לארץ
ישראל, כנ"ל.⁹

כיון שהטעם הוא משום "נויי העיר", אי אפשר למחול על כך. לו היה הטעם משום
נזיקין, כמו שמופיע במשנה בהמשך (שם כד ע"ב): "מרחיקין את גורן קבוע מן העיר",
היה אפשר למחול.

גם הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, יב ע"ב בדפי הרי"ף) כתב כך: "מתני' הא הלכתא
למשיחא דמתני' בארץ ישראל מיירי ומשום נוי העיר כדאיתא בגמ' עד שיהא לה מקום
פנוי בלא שום אילן".
הרמב"ם (הל' שכנים י, א) פסק:

מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה, ובחרוב ובשקמה חמשים אמה מפני נויי
העיר. וכל אילן הנמצא קרוב לעיר פחות מזה קוצצין אותו, ואם האילן קדם

9 כך כתבו גם הריטב"א ותוס' רא"ש (מובא בשיטה מקובצת) בבא בתרא שם. ראה עוד: הרב משה
צבי נריה, "נויי העיר וצרכי העיר", ענבי פתחיה, עמ' 210-211; הרב יהודה שביב, "הנוי והנצח -
פרק באקולוגיה", תחומין, יב, עמ' 479-482.

נותנין לו בני העיר דמיו, ואם היה הדבר ספק ולא נודע אי זה מהם קדם אין לבעל האילן דמים אלא נוטל עציו והולך.

המגיד משנה הסביר שכוונת הרמב"ם היא שדין זה הוא רק בארץ ישראל, והלחם משנה כתב שהמגיד משנה למד זאת מההשוואה של הגמרא בין האמור במשנה בערכין לבין דברי עולא. יש לציין שברמב"ם עצמו זה לא כתוב באופן ברור, וכן הרי"ף (יב ע"ב-יג ע"א בדפי הרי"ף) והרא"ש (ב, כה) פסקו להלכה את האמור במשנה ולא ציינו שמדובר בארץ ישראל. אמנם, בנו של הרא"ש, רבנו יעקב, כתב בטור (חו"מ סימן קנה): "וטעמא דהא מלתא משום נוי העיר, לפיכך אין דין זה נוהג בחוץ לארץ". הרב יוסף קארו (בית יוסף חו"מ שם) ציין לדברי רש"י, המגיד משנה והרשב"א, וסיים:

ונראה לי דאף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן הזה, שהיא בידי גוים בעוונותינו עד שנזכה לזכות בה.

נראה להסביר שמאחר שמדובר על תקנה, ניתן לאכוף אותה רק כשיש שלטון יהודי בארץ. התקנה לא נתקנה גם על ערים בחוץ לארץ, היות שאין לעם ישראל עניין לנהל את הערים, וגם בפועל אין שם שלטון ומנהיגות יהודית.¹⁰ בשולחן ערוך לא הזכיר הרב יוסף קארו הלכה זו כלל. על דברי הנימוקי יוסף והטור כתב הרב יום טוב ליפמן הלר (תוספות יום טוב, משנה בבא בתרא ב, ז):

וסיים הטור סימן קנ"ה לפיכך אין דין זה נוהג בחוצה לארץ ע"כ. ונראה דאף בארץ ישראל אינו נוהג אלא בזמן שהיא ביד ישראל. וכ"כ נמוקי יוסף שהוא הלכתא למשיחא ע"כ. ומפני כן הוא שהשמיט השולחן ערוך להעתיק המשנה. לא כמ"ש מהר"ר ואלק משום שאינו נוהג בחוצה לארץ. שהרי המחבר השולחן ערוך בארץ ישראל היה.

כוונת התוס' יום טוב היא לדברי הסמ"ע (חו"מ סימן קנה ס"ק מח) שכתב:

10 על ערי הלוויים וערי ישראל כתב בספר החינוך (מצוה שמב): "ונוהגת מצוה זו בארץ ישראל, בזמן שישראל שם, בין בלויים בין בישראלים, בזכרים ונקבות, שהכל חיבין שלא לשנות שלשה מקומות האמורין לעולם, העיר והמגרש ומקום השדות והכרמים". מאחר שהגמרא השוותה בין פירושו של עולא למשנה לבין האמור במשנה בערכין, משמע שגם לפי ספר החינוך התקנה היא בארץ ישראל "בזמן שישראל שם".

ובגמרא ובטור כתיב האי דינא גבי הרחקת אילן מהעיר. והמחבר השמיט אותו הדין מפני שאינו נוהג בחוצה לארץ, וכמ"ש הטור.¹¹

לדברי התוס' יום טוב, גם בארץ ישראל הדין נוהג בזמן שהארץ היא בידי ישראל, ומכיון שזו הלכתא למשיחא וכדברי הנמוקי יוסף, השמיט מרן השולחן ערוך דין זה. זו הסיבה להשמטה בשולחן ערוך ולא מפני שהדין אינו נוהג בחוץ לארץ, מאחר שאדרבה מרן ר' יוסף קארו היה גר בארץ ישראל. אלא מפני שאין ארץ ישראל בידי ישראל.

נראה שכוונת התוס' יום טוב שכתב "אלא מפני שאין ארץ ישראל בידי ישראל", היא שאין ריבונות ושלטון יהודי בארץ וממילא לא יכולים לכופף את התקנה, ולכן השולחן ערוך לא התייחס לדין זה. אם כוונתו הייתה בשל העובדה שרוב הערים אינן מיושבות על ידי יהודים, היה הרב יוסף קארו מזכיר זאת, כמו שהוא כתב שניתן להתיר לגדל בהמה דקה בארץ ישראל בשל העובדה שרוב הגרים בארץ אינם יהודים.¹²

2. גם בערי חוץ לארץ

כאמור לעיל, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש פסקו להלכה את האמור במשנה ולא ציינו שמדובר בארץ ישראל.

הרב מאיר הלוי אבועלפייה (יד רמ"ה כד ע"ב) כתב שהדין שמרחיקין את האילן מן העיר משום נוי העיר חל גם בערי חוץ לארץ:

ושמענין מהא דאפילו בחוצה לארץ נמי הכין דינא. דאי סלקא דעתך דוקא בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ לא, מאי דוחקיה לאוקומי מימריה דעולא אליבא דרבי אלעזר לחודיה, לוקמה בחוץ לארץ ודברי הכל, ולימא הכי: הני מילי בארץ ישראל, אבל בחוצה לארץ עושין, והכא משום נוי העיר לא. אלא מדאיצטריך לאוקומה אליבא דר' אלעזר, שמע מינה דבין בארץ ישראל בין בחוץ לארץ חד דינא הוא דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה.

11 ראה גם בש"ך שם ס"ק יב.

12 בשולחן ערוך (ח"מ סימן תט, א) הוא פסק: "אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל, מפני שדרכם לרעות בשדות אחרים והיוזקם מצוי; אבל מגדלים בסוריא ובמדברות שבארץ ישראל. והאידנא, שאין מצוי שיהיה לישראל בארץ ישראל שדות, נראה דשרי". כך כתב באותו עניין גם ביורה דעה (סימן שי, ג): "והאידנא, שאף בא"י אין רוב שדות של ישראל, מותר לגדל בהמה דקה אפילו בארץ ישראל, הילכך אפי' בא"י אף בדקה משלם חצי דמים". וכך הזכיר גם ביורה דעה (סימן קנח, א): "ורועי בהמה דקה מישראל בארץ ישראל בזמן שהיו רוב השדות של ישראל וכיוצא בהן".

לדבריו המחלוקת במשנה בערכין בין חכמים לר' אלעזר היא גם בחוץ לארץ, מאחר שהגמרא יכלה לתרץ שאין סתירה בין הדברים. רק בארץ ישראל אין עושים שדה מגרש ולא מגרש שדה, ובחוץ לארץ עושים, ובכל זאת יש להרחיק כ"ה אמה גם בחוץ לארץ משום נוי העיר. הואיל והגמרא לא תירצה כך, משמע שהמחלוקת במשנה בערכין היא גם בנוגע לחוץ לארץ. מדבריו יש להסיק שגם הדין "מרחיקין מן העיר את האילן כ"ה אמה" משום נוי העיר הוא גם כן בחוץ לארץ.

אולם קשה לקבל את ההנחה שדין שדה ומגרש הוא גם בחוץ לארץ. בפסוק נאמר במפורש (במדבר לד, ב): "צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם ערים לשבת". החתם סופר (כד ע"ב) תמך בטעמו של הרמ"ה, והוכיח כדבריו מלשון המשנה "ואם אילן קדם קוצץ ונותן דמים":

ונותן דמים - פירש"י בעל העיר, משמע שהיא עיר של יחיד. והרגיש בתוספות יום טוב דאמרי' לקמן "קידרא דבי שותפי" וכו'. וצריך לומר אפילו אי בעל העיר רוצה לזוק בנכסיו וכל בעלי העיר כפופים תחתיו ואם לא ירצו ילכו להם. מ"מ כיון דתנא בארץ ישראל קאי והתם הוה הזיקא דכל מדינת ארץ ישראל אם יש בה עיירות שאינם נאותים ולא כל כמיניה דהאי בעל העיר לגנות ולבוות המדינה ואם יצטרך ליתן דמים תחלה יתשל ליתן ולא יקוצץ ויהיו כל ישראל נפסדים, והוה קידרא דבי שותפי וא"ש לשון הש"ס וע"ש. מ"מ יש לפקפק, על כל פנים מאי צריך לומר משום דבי שותפי, לימא שאני איסורא מממונא. התם בבור הפסד ממונא הוא על כן יתן דמים תחילה, אבל הכא איסורא הוא לגנות ארץ ישראל ויישוב שלה, על כן אין לאחזר המצוה ועל כל פנים יקוצץ תחלה ולא ליעביד איסורא אפילו שעה אחת. ומזה נ"ל ראי' לשיטת הרמ"ה דלא כרמב"ן הנ"ל וסבירא ליה דגם בחוץ לארץ בעיר שרובה ישראל שייך משום נוי. והשתא י"ל דודאי תנא דמתני' דתנא לשון יחיד "קוצץ ונותן" לאשמועינן אפילו עיר של יחיד נמי קוצץ תחלה. ועל כרחק בארץ ישראל קאי, דאילו בחוץ לארץ ליכא איסורא בעיר של יחיד אם רוצה הוא לזוק בנכסיו ולמה יקוצץ תחלה. אלא על כרחק בארץ ישראל ומשום איסורא או משום שותפות של כל המדינה. ומשום הכי פריך כיון דבארץ ישראל קאי תיפוק ליה משום דשדה ומגרש. אבל רב כהנא לא בעי למימר טעמא משום איסורא, דרוצה לכלול גם בחוץ לארץ והתם ליכא איסורא אלא הפסד שיווי ממון נוי העיר, ועל כן קאמר משום קידרא דבי שותפי, דבארץ ישראל אפילו ביחיד שייך שותפי של כל ישראל, ובחוץ לארץ על כל פנים נפקא מיניה בעיר של רבים. וזה נ"ל באמת בלי ספק דעת הרמב"ם פ"י מה'

שכנים ומיירי בחוץ לארץ ודלא כהרב המגיד ומשום הכי שינה לשון המשנה וכתב לשון רבים "יקצצו ויתנו דמיה" ובארץ ישראל לא מיירי, דסבירא ליה משנתנו ר' אלעזר ואיהו פסק כרבנן, וכמ"ש לקמן אי"ה.¹³

לדברי החתם סופר הדין "קוצץ ונותן דמים" מדובר לפי רש"י בעיר של יחיד, ובתחילה חשבה הגמרא שמדובר בעיר בארץ ישראל, ולכן שאלה הגמרא שממילא יש להרחיק על פי המשנה בערכין. תשובת רב כהנא היא "קידרא דבי שותפי לא קרירי ולא חמימי", ובארץ ישראל אפילו בעיר של יחיד יש לכל אחד אחריות על נזיה של הארץ, ובחוץ לארץ על כל פנים נפקא מיניה בעיר של רבים. אך לאחר בקשת המחילה, רש"י לא כתב שמדובר בבעל העיר, בעיר של יחיד. רש"י כתב במשנה: "ונותן דמים - מי שהעיר שלו". אין הכוונה למי שהעיר שלו במובן של בעלות, אלא לכל מי שגר בעיר. כך הסביר התוספות יום טוב (ב, ז) שאותו הזכיר החתם סופר:

והא דכתב הר"ב "ונותן דמים - מי שהעיר שלו" וכן לשון רש"י, לא שהעיר היא של יחיד. אלא כלומר כל מי שיש לו זכות בעיר. ולישנא דנותן שהוא לשון יחיד דייקי.¹⁴

מצינו "עיר של יחיד" (משנה עירובין ה, ו), אך כאן אין מדובר על מקרה כזה. ובכל מקרה מדובר על התנהלות של בני העיר. במשנה כתוב "קוצץ" בלשון יחיד, מפני שברור שלא כל בני העיר קוצצים את האילן. מישהו אחד בשם כולם קוצץ, ואחר כך משלמים דמים לבעל האילן. לכן אין צורך להידחק ולהעמיד בארץ ישראל בעיר של יחיד ובחוץ לארץ בעיר של רבים. החתם סופר המשיך לחזק את טענתו מסיבה אחרת:

"אמר עולא משום נוי". עיין רמב"ן שכתבתי לעיל דחוץ לארץ תינוול ותינוול פ' והלואי יעזבו יושביה ויתישבו בארץ ישראל. אמנם איכא מ"ד שלהי כתובות (קי ע"ב) דאסור לצאת מבבל, ומשום מקום שקובעים ישיבות בחוץ לארץ אסור לעלות משם לארץ ישראל. וכן פסק רמב"ם בהלכו' מלכים [ה, יב]. ויש לומר שמעתין לעולא דסבירא ליה מצוה לעלות לארץ ישראל והוא עצמו

13 עוד כתב החתם סופר בעניין זה בד"ה ותיפוק ליה, עד תחילת פירושו למשנה הבאה.
14 כך הסביר את רש"י גם החוות יאיר, בבא בתרא יג ע"א בדפי הרי"ף. וכן כתב בחידושי אנשי שם (שם): "ברש"י ונותן דמים מי שהעיר שלו, ר"ל מי שיש חלק בהעיר, לאפוקי הדרים שם בשכירות שאין להם בתים בתוכה, שאותן ודאי אינם נותנים לזה".

עלה, ולבסוף כשמת בחוץ לארץ הספידו עליו "אנת עולא 'על אדמה טמאה תמות' (עמוס ז, יז) "ע"ש בכתובות וקיא ע"א; ירושלמי כלאים ט, ג. משום הכי פריך בפשיטות "ותיפוק ליה אין עושים מגרש שדהו", אבל למאי דקיי"ל כנ"ל משכחת ליה מתני' בחוץ לארץ במקום ישיבות, ואסור לצאת משם ואיכא משום נוי.

עולא היה אמורא ארץ ישראלי, והוא היה "מהנחותא" (ירושלמי כלאים ט, ג). "דרש רב נחמן... וחברינו היורדים מארץ ישראל, ומנו - עולא" (ברכות לח ע"ב). הוא היה מעביר השמועות ודברי התורה מארץ ישראל לבבל ולהפך. אך הוא נפטר בהיותו בבבל. הרמב"ן ציין שעולא סבר שיש לעלות ולגור בארץ, ולמד זאת מהמסופר בגמרא (כתובות שם) "עולא הוה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל". ומאחר שעולא הסביר את המשנה משום נוי העיר של ארץ ישראל, הקשתה הגמרא מהמשנה בערכין בעניין ערי הלויים. אך לפי החת"ס יש מי שסובר שאסור לצאת מבבל ומכל מקום אחר בחוץ לארץ שקבעו בו ישיבות, ולעלות משם לארץ ישראל.

כוונת החתם סופר לאמור בגמרא (כתובות קי ע"ב - קיא ע"א):

...אמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: "בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה' " (ירמיהו כז, כב)... אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

הרמב"ם (הל' מלכים ה, יב) שאלו ציין החתם סופר, פסק כך:

כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות, שנאמר "בבלה יובאו ושמה יהיו".

רבים כבר עסקו בדברי רב יהודה הללו,¹⁵ ובפשטות כוונת הרמב"ם היא שאין לצאת מבבל לשאר ארצות חוץ מארץ ישראל. לארץ ישראל בוודאי מותר ואף מצווה. הרמב"ם פסק את המובא בשם רב יהודה אמר שמואל. הלכה זו מסיימת את פרק ה בהלכות מלכים שבו האריך הרמב"ם לכתוב על האיסור לעזוב את הארץ ומעלת הישיבה בארץ, ועוד. לא ייתכן אפוא שהרמב"ם יפסוק שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל. קשה גם לקבל שסוגיית הגמרא בבבא בתרא כד ע"ב היא בשל דבריו של רב

15 בהרחבה רבה ראה: הרב יעקב זיסברג, "ביאור דעת רב יהודה - כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה", נחלת יעקב, חלק ב, עמ' 816-858.

יהודה שלא נזכרו כאן כלל. יש להעיר שהחתם סופר עצמו (שו"ת, יו"ד סימן רלג) כתב בהקשר לדברי הרמב"ם הללו: "מימי הרי"ף ואילך אין מעלה גם לארץ שנער לשארי ארצות לענין שררות התורה".

ד. בחוץ לארץ – הרחקת נזיקין, בארץ ישראל – גם נוי העיר

כאמור, רוב הראשונים הסבירו שדין המשנה "מרחיקין את האילן מן העיר" נאמר בארץ ישראל, מאחר שהגמרא השוותה בין הנימוק של עולא "משום נוי העיר" לבין המשנה בערכין. מאידך, בגמרא בסוגייתנו נאמר שסיבת הקציצה של האילנות היא בשל היותם "היזקא דרבים". גם בירושלמי הובאו שני הסברים: האפלה ונוי העיר.

נראה להציע מבט רחב יותר על המשניות שעוסקות בהרחקת נזיקין ולקרב את שיטת רוב הראשונים בסוגייתנו עם דברי היד רמה והסברו ע"י החתם סופר. פרק שני במסכת בבא בתרא עוסק בהרחקת נזיקין. המשניות הראשונות (א-ה) עוסקות בהרחקות שבין שכנים שגרים בסמיכות זה לזה (המשנה שאחריהן – משנה ו עוסקת בדיני מציאה והיא נזכרה כאן דרך אגב, בשל אזכור הרחקת יוני שובך). במשנה ה כבר נזכרה הרחקת יונים מן העיר, ובמשניות הבאות (ז-ט) נזכרו הרחקות אחרות מן העיר. המשניות האחרונות של הפרק (י-יג) עוסקות שוב בהרחקות של מזיקים מנכסי אחרים.

התנאים חיו בארץ ישראל, ונראה שהם קבעו את התקנות הללו בעיקר ליושבי הארץ, ובוודאי במה שנוגע להתנהלות עירונית, מאחר שעל מנת לפקח על יישום התקנות יש צורך במנהיגות מקומית. אמנם גם בחוץ לארץ במקום שיושבים בו רק יהודים והם מנהלים את אורחות חיהם הציבוריים, ניתן גם כן לאכוף את התקנות הללו. על האמור במשנה אחת בפרק (משנה יא) הסבירה הגמרא שהדין האמור במשנה הוא בארץ ישראל (כו ע"א):

מתני'. לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו – אלא אם כן הרחיק ממנו ארבע אמות, אחד גפנים ואחד כל אילן...

גמ'. תנא: ארבע אמות שאמרו כדי עבודת הכרם.

אמר שמואל: לא שנו אלא בארץ ישראל, אבל בכבל – שתי אמות.

תניא נמי הכי: לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו – אלא אם כן הרחיק ממנו שתי אמות.

והא אנן תנן: ארבע אמות!

אלא לאו כדשמואל, שמע מינה.

ואיכא דרמי לה מירמא. תנן: לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו - אלא אם כן הרחיק ממנו ארבע אמות, והתניא: שתי אמות!
אמר שמואל, לא קשיא: כאן בבבל, כאן בארץ ישראל.

כשם שמשנה זו נאמרה על המתרחש בארץ ישראל, נראה שכך גם המשניות האחרות. אלא שאת העקרונות שנאמרו במשניות הללו ניתן להחיל גם בחוץ לארץ.¹⁶ נראה להציע כך. המשניות נאמרו לפי המציאות בארץ ישראל, אך העקרונות שנאמרו במשניות יכולים להיות גם בחוץ לארץ במקום שגרים בו יהודים. האפלה של עיר היא נזק, כמו נזקי ריח או כל נזק אחר, ולכן יש להרחיק ואף לקצוץ. אלא שבארץ ישראל יש לזה פן נוסף - נוי העיר. אשר על כן, בירושלמי הובאו שני הנימוקים - נוי ונזק, ושניהם אפשריים. גם מדברי הבבלי עולה שיש שני הסברים: נוי העיר והיזקא דרבים. ניתן ליצור נפקא מינה וכפי שכתוב בירושלמי במקרה שהעץ נמצא בשדה פרטי. מצד נזק - לא צריך להרחיק, ומצד נוי העיר - צריך להרחיק. או נפקא מינה נוספת כפי שניתן להבין מדברי הרשב"א: נזק - אפשר למחול, נוי העיר - אי אפשר למחול. בכל אופן בכל מקום, גם בחוץ לארץ, יש לראות בהאפלה נזק, ויש להרחיק. ייתכן גם שזו הסיבה שהרי"ף, הרמב"ם והרא"ש כתבו את דין המשנה באופן כללי. על פי זה נסביר גם את ההבדל בין רש"י לבין תוספות בנוגע להלכה במשנה נוספת בפרק (משנה ה), שם נאמר (כג ע"א): "מרחיקין את השוכך מן העיר חמישים אמה". רש"י במשנה (ד"ה מרחיקין) הסביר: "שהיונים מפסידין זרעוני גנות". התוספות (שם ד"ה מרחיקין) חלקו על רש"י:

16 גם במשנה בפרק ראשון הבחינה הגמרא בין ארץ ישראל לחוץ לארץ. במשנה (א, ו) הובאו דברי תנא קמא לר' יהודה: "אין חולקין את החצר עד שיהא ארבע אמות לזה וארבע אמות לזה ולא את השדה עד שיהא בה תשעה קבין לזה ותשעה קבין לזה. רבי יהודה אומר: עד שיהא בה תשעת חצאי קבין לזה ותשעת חצאי קבין לזה". בגמ' (יב ע"א) נאמר: "ולא פליגי, מר כי אתריה ומר כי אתריה". אין מחלוקת ביניהם. במקומו של תנא קמא היו רגילים לזרוע בשדה שיש בה תשעה קבין, ולכן אם לאחר החלוקה לא יישאר בידו של כל אחד מהם תשעה קבין, אין שכנו יכול לכוף אותו לחלוק את השדה. אך במקומו של רבי יהודה היו רגילים לזרוע גם בשדה שיש בה תשעה חצאי קבין. תוס' (ד"ה ולא) הסבירו בשם ריב"ם שבמקומו של רבי יהודה היו הקרקעות חשובות וטובות, ולכן זרעו אף בשדה שיש בה תשעת חצאי קבין. אך במקומו של תנא קמא לא היו הקרקעות טובות כל כך, ולא היה כדאי לזרוע בשדה פחותה מתשעה קבין. שאלה הגמרא: "בבבל מאי?" ואמוראים השיבו על האופן שבו יש לחלק שדות בבבל. מכאן שהאמור במשנה הוא בארץ ישראל. במקומות נוספים הבחינה הגמרא בין הכתוב במשנה שאמור על בני ארץ ישראל - "הא להו", לבין מקורות שאמורים בנוגע לבני בבל - "הא לן". ראה: סוכה לו ע"א, מח ע"א; ביצה ה ע"א, יד ע"ב; בבא מציעא קז ע"א, ועוד.

כט. מרחיקין את האילן מן העיר

מרחיקין השובך מן העיר חמשים אמה - מפני התבואה הנשטחת בגגות העיר כדי לייבש, אבל לתבואה שבשדות ליכא למיחש בקרוב לעיר. לפי שהשדות רחוקין מן העיר אלף אמה כרתנן (ערכין לג:): "אין עושין מגרש שדה ולא שדה מגרש".¹⁷

תוספות הזכירו את המשנה במסכת ערכין שמופיעה בהמשך בעניין ערי הלויים וערי ישראל, ומכאן שלפי תוספות גם משנה זו נאמרה בארץ ישראל.¹⁸ נראה שרש"י הסביר את הדין העקרוני שנכון גם בחוץ לארץ, ותוספות נצמדו להנחה שהמשניות נאמרו על הנעשה בארץ ישראל, כי כאמור שני המצבים נכונים. כך גם בנוגע לדברי הראשונים האם האמור במשנה הוא רק בארץ ישראל או גם בחו"ל. האפלה של מקום היא נזק ויש להרחיק נזק כזה, כמו שיש להרחיק ריח רע וכד'. אלא שבארץ ישראל יש ממד נוסף ומשמעותי - נוי העיר.

ה. מרחב פתוח מחוץ לערים כיום

כאמור, הרמב"ם (הל' שכנים י, א) פסק את דברי המשנה ולא הבחין בין ארץ ישראל לחוץ לארץ. הטור (חו"מ סימן קנה) פסק שדין המשנה אינו נוהג בחוץ לארץ. הרב יוסף קארו (בית יוסף חו"מ שם) כתב: "ונראה לי דאף בארץ ישראל אינו נוהג בזמן הזה, שהיא בידי גוים בעוונותינו עד שנזכה לזכות בה", ובשולחן ערוך לא הזכיר זאת כלל.

הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, בבא בתרא כד ע"ב) הזכיר את דברי הבית יוסף בנוגע לזמן הזה, וכתב על כך:

ויש לדון לדידהו, בימינו אלה שתודה לאל שזכינו שהארץ מתנערת מחורבנה ובניה בניה שבים לגבולם, אם חזר הדין לאיתנו ונוי העיר הוא כבוד לקדושת הארץ, או כל זמן שאין גאולתנו שלמה ואין בית המקדש על מכוננו אין לדאוג כל כך לנוי העיר. ובתוס' יום טוב כתב בלשונו "אלא בזמן שהיה ביד ישראל", וכן כתב בבית יוסף עד שנזכה לזכות בה.

17 ראשונים נוספים כתבו כרש"י או כתוס'. כרש"י - נימוקי יוסף (יב ע"א מדפי הרי"ף) ור' יצחק קרקושא; כתוס' - הרשב"א, פסקי ריא"ז ופסקי רי"ד.

18 תוספות הזכירו הלכה זו גם על משנתנו (כג ע"ב ד"ה מרחיקין) בעניין הרחקה של אילן מן העיר כ"ה אמה: "מרחיקין את האילן [מן העיר] כ"ה אמה - וזרעים צריך להרחיק מן העיר עד אלף אמה דאין עושין מגרש שדה".

לכאורה דין "נוי העיר" אינו קשור לקדושת הארץ, לגאולה ולבית המקדש. זו תקנה שקשורה לנויה של ארץ ישראל ללא קשר לקדושתה. היכולת לממש תקנה זו תלויה בכוח ובשלטון שיש לעם ישראל בארצו.

הרב יוסף ליברמן (שו"ת משנת יוסף, א, סי' נח אות ב) עסק גם כן בשאלה מדוע כיום לא מקפידים, ולפחות ביישובים יראים, על התקנה שנזכרה בסוגייתנו. לדבריו, כיום "שארץ ישראל ועיירותיה ביד ישראל", וכיון שרוב רובן של עיירות ארץ ישראל אינן בנויות לפי תקנת חז"ל, ואם כן הרי ארץ ישראל בלאו הכי אין בה נוי זה, ומה נועיל אם ניפיה עיר אחת. "אמנם דיחוי זה רק מצד הסברא אמור ולא הוכחנהו מראיה, ולכן לכתחילה יש מקום לומר שצריך האידנא להשאיר שטח ריק של כ"ה אמה, אבל בדיעבד לא, דהיינו לקוץ אילן פרי הנמצא תוך כ"ה אמה לא נוכל על יסוד סברא זו ללא ראייה".

נראה שכיום אין נוהגים כך מפני שהערים מתרחבות כל העת, חלקן נצמדות זו לזו (ערי גוש דן, ערי השרון, רמלה-לוד ועוד), יש הרבה בתים גבוהים, ובכל עיר מסודרת יש מחלקת גינון שדואגת לשתול בתוך הערים ומחוץ לערים עצים מתאימים שלא יאפילו ולא יגרמו ללכלוכים רבים. גינון עירוני הוא תחום מפותח ומושקע מאוד, יש צמחי נוי רבים ועצים לנוי וליופי, וגם אם יש עצים בקצה העיר הם לא מאפילים. כמו כן, מרחק של כ"ה אמה הוא 12.5 מטרים, רוחב של כביש דו-סטרי, ובדרך כלל יש מרחק כזה בקצה העיר.

כללי הנוי והיופי גם הם משתנים, בהתאם לאופי הבנייה העירונית ולאורחות החיים. העיקרון שיש ללמוד מהמשנה הוא שלא ייווצר מצב שעצים מאפילים ומזיקים, ואם צריך לקבוע מרחקים גדולים יותר או כללים אחרים שלא ייווצרו נזקים, יש לתקן תקנות בהתאם. כשם שראינו שבארץ ישראל יש להרחיק ארבע אמות כדי עבודת הכרם, ובבבל שתי אמות (כו ע"א), יש לבדוק בכל תקופה מה המרחק הנדרש שעצים לא יאפילו ולא יכערו את העיר. חרוב ושקמה למשל, הם כמובן דוגמאות לעצי מאכל, ובנוגע לכל עץ יש לבדוק מה המרחק הנדרש. גם אבא שאול חשב שיש להרחיק עצי סרק במרחק שהוא פי שניים ממה שאמר תנא קמא - ר' נתן.

הרא"ש (שו"ת, כלל קח סימן י) כתב על ההלכות העקרוניות שנלמדות בפרק לא יחפור:

והמדקדק בפרק לא יחפור, דשיערו חכמים בכל דבר ודבר לפי מה שראוי להזיק, והיכא שידוע קצב וסכום עד היכן ראוי להזיק כתבו השיעורים והיכא שאין ידוע כתבו בכדי שלא יזיק. כדתנן (שם ב"ב כד:): "ומרחיק מנטיעותיו של חברו ומנירו, בכדי שלא יזיק". כי "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום"

(משלי ג, יז) והקפידה תורה שלא יעשה אדם בתוך שלו דבר הגורם היזק לחברו.

הרא"ש התכוון לכך שלעיתים קבעו חכמים מרחק מסוים להרחקה, ולפעמים לא כתבו מרחק מסוים אלא אמרו אמירה כללית ועקרונית "בכדי שלא יזיק" - בשיעור שלא יזיק. יש סיבות רבות ומגוונות שגורמים לכך שדברים משתנים, ולכן לא מקיימים את התקנה ככתבה וכלשונה, אלא את הכלל העקרוני שנלמד ממנה. בהקשר למשנתנו הכלל הוא שעצים לא יאפילו ולא יזיקו, ושארץ ישראל תהיה נאה ויפה.

סיכום

"מרחיקין... מן העיר" - הרחקות נזיקין במסגרת עיר הן בארץ ישראל, מקום מושבו של עם ישראל. אמנם מאחר שמדובר על הרחקת נזיקין, יש לקיים תקנות וכללים אלו גם במקומות יישוב בחוץ לארץ שבהם גרים יהודים בלבד. בנוגע למשנה "מרחיקין את האילן מן העיר", ההרחקה היא כדי שיהיה מרחב פתוח ושהעצים לא יאפילו על העיר. בהקשר זה בערי ארץ ישראל נוסף גם פן חיובי - נוי העיר. את דברי הראשונים שלכאורה חלקו אם דין המשנה נאמר בארץ או גם בחו"ל, ניתן להסביר שבארץ ישראל המרכיב הדומיננטי הוא נוי העיר ואילו בחוץ לארץ זהו "היזקא דרבים", אף על פי שאין לעם ישראל לדאוג ליופי העיר, "והלואי ותינוול בפני יושביה".